

MODERN KLASSZIKUSOK

FODOR ÉVA:

LAWRENCE STONE: AZ ARISZTOKRÁCIA VÁLSÁGA (1558–1641)

(ismertetés)

(L. Stone: *The crisis of the aristocracy. Abridged ed.*
London–Oxford–N. Y. Oxford Univ. Press. 1967. p. 363.)

Sir William Holles, az erzsébetkori angol köznemesség egyik illusztris képviselője egyértelműen elutasította leánya főnemesi kérését. „Az isten szerelmére!” – kiáltotta – „még csak az kellene, hogy a vóm előtt fedetlen fővel kelljen áldogálnom. Egy rendes nemesemberhez fogom a lányt adni, akivel én is össze tudok majd barátkozni.”

Sir Henry Shirley, egy másik angol köznemes, alig pár évtizeddel később viszont már ezt vágta egy lordnak, Huntington grófjának fejéhez: „Mégha örödsága nappalijába repült is volna be a sólymom, akkor is utána mentem volna!”

Mi az oka a hangnem eme éles megváltozásának? Honnan indul, mi a következője a főnemesség hanyatló tekintélyének? Lawrence Stone professzor alapvetően erre a kérdésre keres választ „Az arisztokrácia válsága” (Oxford, 1965) c. könyvében, felhasználva a rendelkezésre álló igen széles forrásanyagot, magánkönyvtárak, udvari feljegyzések, egyházi gyűjtemények, periratok óriási anyagát. A tanulmányozott 80 év során robbanásszerűen nőtt az írásbeliség; egyre több nemesúr akkor még bizonytalán külcönként ítélt gyűjtőszendélye révén egyre nagyobb mennyiségű személyes okirat maradt fenn a családok mindennapi életével kapcsolatosan.

Az I. Erzsébet trónralépése és az angol polgári forradalom (1558–1640) között eltelt időszakban három generáció 382 főnemesi címmel rendelkező főnemességnek életét tanulmányozta L. Stone. Alapkonceptiója szerint a 17. századi angol társadalom válságának oka nem a társadalom struktúrájának megváltozása, hanem a struktúrában belülről a társadalmi csoportok szerepváltása, és ez utóbbi változás nem magyarázható egyetlen tényezővel, hanem összetett társadalmi, politikai, gondolkodásmódbeli, viselkedésmódbeli változásokra vezethető vissza. Az egyik csoport – amelyet a változás talán legkedvezőtlenebbül érintett és amelynek abban mégis aktív szerepe volt – az arisztokrácia, hiszen a monarchia legfőbb támogatóit érintő ún. „bizalmi válság” volt az, amely – Stone szerint – 1640 után a legfontosabb okozója lett a királyság eltörlésének, a monarchia időleges csődjének.

1. Társadalom és értékrend

a) Stabilitás

A 16.–17. századi angol társadalom két legszemléletesebb szimbóluma a kalap és a korbács. Mindkettő alapvető társadalmi koncepciót jelez: a kalap azt a *hierarchiát*, az élőlények azon egymás fölé rendelt láncolatát, amelyben mindenkinek jól körülhatárolt helye van, és ahol a tisztelet mindenkor megadása (a kalapemelés)

nélkül nem létezni. A rendszer elméletben mozdulatlan. „Minden újdonság, új módszer gyanús” hirdette az egyik főúr, és ezt a változásnélküliséget védi a korbács, amely az engedelmesség erényét, a belenyugvást van hivatva biztosítani. A hierarchiában elfoglalt helyet alapvetően a születés határozza meg, nem véletlen tehát, hogy a 16. század vége felé minden eddiginél népszerűbbé válik az ösök felkutatása, a genealógiai táblák, családfák rajzolgatása. Ekkor lesznek népszerűek a nagy elődöket ábrázoló portrék, amelyek teljes életnagyságban hirdetik a hatalmas főúri kastélyok falairól a családi pompát, a magas származást, a bőséget.

A társadalom legelső rétegeit a csavargók, szolgálok, bérmunkások jelentették – a népesség mintegy fele. Alig valamivel felettük helyezkedtek el a kisbirtokosok, kézművesek, üzlettulajdonosok, kiskereskedők. Ezután nagy a szakadék, mert a következő réteg, a nagykereskedők (kb. 100 fő), ha társadalmi rangban nem is, de anyagi javakban magasan az előzőek felett áll. Őket követik a középső és főnemesek nem elsőszülött fiaik, akik az örökség nagyrészből kizárva lévén, szakmát tanultak. Ők többek között ügyvédek, államhivatalnokok, egyetemi tanárok lesznek. Felettük állnak a közepes nagyságú birtokkal rendelkező nemesek („gentry”), majd a vidéki nagybirtokos családok („upper gentry”) és végül a hierarchia legtetején helyezkedik el a generációként 60–120, címmel rendelkező arisztokrata („peer”).

Az egyes rétegek vagyoni helyzete és társadalmi rangja a hierarchiában nagyjából megfelel egymásnak, kivéve a nagykereskedőket, akiknek gazdagsága magasan meghaladja rangjukat. De ők is, akárcsak más társadalmi rétegek az értékrend szempontjából a nagy földbirtokosokhoz próbálnak hasonulni. Jól példázza ezt az a tény, hogy a meggazdagodott kereskedők felhalmozott pénzüket az esetek nagy részében földvásárlásba fektették, majd főúri címet vásárolva megpróbálták a főnemesek közé besorolni. A pénzért űzött foglalkozásokat általában megvetették nemcsak (az ezzel mintegy hagyományt teremtő) tanári pályát, de az orvosi, kereskedői, egyházi hivatalokat is. Egy igaz „gentleman” a földjéből él.

Ennek az értékrendnek köszönhetően a *hírnév* fontossága egyre nő. Ezért voltak annyira rettegettek a nyilvános megszegényítések, ezért volt „népszerű” az ezt célzó büntetés (pl. a pellengér), ill. a nyilvánosság előtt zajló elégtételvétel, a párbaj.

A sírfeliratok megmutatják, milyen fontosnak tartottak egy másik tulajdonságot: a *bőkezűséget*. A gazdagon díszített ruha, a szolgasereg, a bőséges étkezés, a vendégek előtt mindig nyitvaálló kastélyok jelentős értékmérőnek számítottak bármely magára valamelyest is adó főnemes szemében. „A hírnevem többet ér az életemnél” – kockáztatta meg egyikük.

b) *Mobilitás*

A stabilitást dicsőítő kortársak nagy száma ellenére a társadalmi *mobilitás* meglehetősen erős, ami a föld tulajdonoscserejének gyors változásával jól mérhető. A föld forgásának sebessége egyenletesen nő az 1620-as csúcsig, majd innen kezdve lassan csökken. Ennek különlegesen nagy hatása volt a köznemesi rétegre. A nagyszámú eladósodás és meggazdagodás az oka annak, hogy kb. 40 év alatt minden negyedik köznemesi család kicserélődött. Stone professzor egy autóbuszhoz hasonlítja ezt a társadalmi csoportot, amely mindig tele van, csak éppen mindig más emberekkel. A számunkra most fontos csoport, a főnemeseké, a korszak első felére éppen

viszonylagosan stabilizálódik, ezt egy hirtelen megbolydulás követi a korszak közepe felé, hogy helyt adjon a forradalom után egy új, erősebb stabilitásnak. A kezdeti stabilitás jele, hogy míg korábban az elszegényedett főnemest egyszerűen törölték a Lordok Házának tagjai közül, Erzsébet uralkodásának kezdetére ez már nem gyakorlat, így a cím elidegeníthetetlen, és vele együtt a kiváltságok is. Stone professzor szerint az angol nemesség privilégiumai messze elmaradnak a kontinensen élő kollégáikétól, és így Angliában a köznemesség érdekei érvényesülhettek elsődlegesen, mégis, bár „a köznemesség az uralkodó, de a főnemesség a kormányzó osztály” – írja.

A főnemesség viszonylagos egységének megbomlása a 17. század második évtizedében erősödött fel, fő társadalmi oka pedig a nemesi címek áruba bocsátása volt. Ennek következtében erősen megnőtt a főnemesi címet viselők száma, megváltozott a főnemesség kor szerinti megoszlása, alacsonyabb lett az átlagéletkoruk, a cím és a korábban vele arányban lévő gazdagság viszonya megbomlott. A megfelelő vagyoni háttér nélkül címet nyerő új arisztokraták mégis törekedtek új rangjuknak megfelelő életmódra, amit azonban csak királyi adományokból tehettek. Míg tehát a címekért befolyt összeg növelte, az új arisztokraták méltó életvitelére fordított összeg erősen csökkentette a kincstár anyagi erőit. A két ellentétes folyamat arányairól nincs adat a műben. De nemcsak a kincstár, hanem a főnemesség anyagi erőit is megviselte bizonyos mértékig a cím-infláció, mert az új arisztokraták a királyi adományokat ritkán fordították befektetésekre, inkább felélték, társadalmi helyzetük fenntartására fordították. A cím-infláció tehát megbolygatta a társadalom felső rétegét, új érdekcsoportosulásokat hozott létre. A nagymúltú családok szembefordultak az új arisztokratákkal, az udvarban élők a vidéki elittel, a hivatali bírók azokkal, akik kiszorultak a hivatalokból, az angol főnemesség a skótokkal. Mindezt tarkították a címek körül kieleződött családi perpatvarok, vetélkedések is.

Míg a restauráció történetírói a forradalom részleges sikerének fő okát látták a cím-infláció és így az arisztokrata frakcióharcok kialakulásában. Stone szerint ez természetes folyamat volt, amely logikusan követte a társadalmi piramis csúcsának szélesedését, és ennek a címek inflálódása nem előidézője, csak egyik megnyilvánulása.

2. Gazdaság

A következő rész a gazdasági változásokkal foglalkozik. 1558 és 1602 között a főúri kézen lévő földek összes területe negyedével csökkent, majd 1602 és 1640 között újabb ötödrészével. Az első periódust talán szemléletesebben jellemzi, hogy a 41 vizsgált főnemesi családból 25 veszítette el földjének negyedét, 13 pedig a felét. A „peer”-nek más osztályokhoz viszonyított gazdasági helyzete megváltozott. 1628-ban egy főúr keserű kalkulációi alapján úgy nyilatkozott, hogy az alsóház (House of Commons) háromszor meg tudná venni a felsőház (House of Lords) összes tulajdonát.

Stone professzor szerint a krízis 1610–20-ig volt a leginkább érezhető, ezután a földeladás gyorsan csökkent, és a földbirtokos osztály gazdasági hanyatlása megállt.

Mik voltak ennek a hanyatlásnak az okai? Stone ismét több összetevőt sorol fel. Elsőként a biológiai okokat említi, azaz azt, hogy férfú örökös hiányában sok család halt ki, és így a fiági öröklést szinte lehetetlen volt hosszan fenntartani, a föld

szétesztódott a női ágakon, és gyakran nem is maradt a főnemesség tulajdonában. A második ok a házasságkötés anyagi gondjai, azaz a hozomány, amelyet készpénzben kellett fizetni, és ez gyakran vezetett földeladáshoz. Annyira így volt ez, hogy amikor fiús atyák anyagi gondokkal küzdöttek, reális megoldásnak számított fiaik megnősítése, mint ahogy Sir Hugh Chomley tette azt 1596-ban, aki hitelezői szorongatására erőszakkal elvonszolta fiát és örökösét cambridge-i tanulmányaitól, és hozzáadta egy 2000 fontot érő menyasszonyhoz.

A szokások és törvények sem szabtak gátat a föld eladásának. Bár a király szorgalmazta, a főrendek elutasították a föld elidegenítését gátló törvényjavaslatot a 16. század elején (Statute of Uses). Igaz viszont, hogy a kb. 100 évvel későbbi intézkedésekből úgy tűnik: megváltoztak elképzeléseik, és ezek éppen azt célozták, hogy a föld birtokosa minél kevésbé adogathasson el nagyobb darabot örökségéből. De ez utóbbi tendencia csak a 17. század legvégére iktatódott törvénybe, így addig a birtok eladásának nem volt jogi akadálya.

A hitelviszonyok is kedveztek a földeladásnak 1620 után, mert ekkor a kamatok csökkenni kezdtek, így kedvezőbb feltételekkel is készpénzhez lehetett jutni.

Ugyancsak romboló hatású volt a társadalmi helyzet fenntartását célzó luxusfogyasztás is, amely különösen az újjazdag rétegre volt káros hatással. Stone szerint valóságos ördögi kör alakult ki: a rang fenntartását célzó túlfogyasztás adósságokat szült, ami a föld gyors tulajdonoscserejéhez vezetett, ami viszont megnyilvánult az erősödő társadalmi mobilitásban, ezzel egyfajta pszichológiai bizonytalanságérzést szülve, ami tovább élte a társadalmi felemelkedésért folyó harcot, és ezzel újabb túlfogyasztáshoz vezetett.

Stone szerint mindez 1620 után megváltozott, mert a puritán etika elkezdte éreztetni hatását, ami megállította a pazarlási áradatot.

Az infláció a hanyatlás utolsóként említett oka, amely 1560-ban volt a legmagasabb, és amely a földdel rendelkezőket azért is érintette érzékenyen, mert a bérletekből származó jövedelmük nem változott, de kiadásaik igen. (Az élelmiszerek pl. hatszorosára emelkedtek néhány évtized alatt.)

Mindezen, fentebb felsorolt jelenségek torlódása vezetett Stone szerint az 1620 körül jelentkező gazdasági krízishez, és bár az időpontot pontos grafikonok mutatják, a változás mégsem tűnik teljesen megmagyarázhatónak a *biológiai faktorral*, amely aligha változott meg jelentősen a szóbanforgó 60 év alatt, vagy a *földeladési jogi oldalával*. A *hitelviszonyok* fokozatosan javultak – ahogyan az itt szereplő adatok mutatják – egészen 1650-ig. Az *inflációból* származó hátrányokat a könyv tanúsága szerint az arisztokrácia az 1590-es évekre kiheverte, mert ekkortól kezdve jelentős növekedést mutat bevételek.

Melyek voltak a gazdasági gondoktól való megszabadulás útjai? A legfontosabb és legeredményesebb a királyi jóindulat megnyerése volt, a konkrét adományokban és anyagi kedvezményekben megnyilvánuló „atyai” gondoskodás biztosítása. Egy másik lehetőségnek a bérleti díjak felemelése kínálkozott, de ez élesen ütközött a földesurak paternalisztikus, bérlet támogató szellemével, így kevesen vállalták. A harmadik – bár legkockázatosabb megoldásnak az ipari tevékenységbe való bekapcsolódás mutatkozott.

A kor legaktívabb vállalkozója meglepő módon egy peer volt, George Talbot, Shrewburry 9. grófja. Ez azért is furcsa, mert még ekkor is meglehetősen lenézték a

kereskedőket, pusztán foglalkozásuk miatt. Ennek ellenére George Talbot nem az egyetlen főúr, aki megpróbálta kihasználni a számára kedvező lehetőségeket (tőke, vagy legalábbis hitel, *megfelelő műveltség*, támogatás az udvarnál). A főrendek eleinte főleg a bányászatba fektették tőkéjüket (saját birtokaikon létesítettek szénbányákat), majd a Stuart periódusban a mocsár-lecsapolás, az építkezések, ill. a gyarmati ipar felé fordult figyelmük. Mindez azonban csak kevesek számára vált a meggazdagodás útjává, mert bár valamilyen mértékben minden 4 családból 3 érdekelt volt valamilyen ipari tevékenységben, 1560 és 1639 között csak 9 % profitált a csatornázásból, 25 % a bányászatból és 12 % a londoni építkezésekből. Az arisztokrácia ekkortájt valamiféle húzóerő szerepét játszotta az iparban. Ők voltak a kockázatvállalók, amit Stone azzal magyaráz, hogy egyrészt nemcsak szigorúan vett gazdasági okok és önös érdekeik vezették őket, hanem szentebb célkitűzések is, pl. „a pápának ártani”, hazafias célok, a Spanyolország elleni küzdelem, a királyt szolgálni, stb. Másrészt megfigyelhető még az arisztokrata ifjak „szerencsejátékos szelleme”, amely miatt mintegy kockázatos versenyként fogták fel az ipari vállalkozásokat, és érdeklődéssel, bátran vágtak bele.

Mindebből vonja le I. Stone azt a sokak által vitatott következtetést, hogy a kapitalizmus eme angliai kezdeti szakaszában a kereskedők pénzének és az arisztokrácia szellemének kombinációja volt a legfontosabb előrelendítő tényező.

3. A hatalom

A következő témakör az udvar és a királyi alattvalók viszonya. A 16–17. századi nagy nemzetállamok sajátos vonása az udvar és a központi arisztokrácia hatalmának kiteljesülése. Angliában ez 1570 és 1640 között jól megfigyelhető: Egyrészt a központi hatalom kiterjeszkedik *földrajzilag távolabbi* részekre, gyengítve ezzel a helyi arisztokrácia befolyását, másrészt az *udvar vonzása*, a főváros centrális szerepe erősödik.

A 17. század elejére a vidéki nemesi lázongások erősen lecsökkentek. A főrendek katonai feladatai is csökkentek. A háborúkhöz egyre inkább hozzáértő katonákra és képzett tisztekre volt szükség. Az 1560–1640-es korszak ebből a szempontból még átmeneti időszak, de már ekkor is jól követhető a főnemesség kiszorítása a fontos katonai pozíciókból. Ráadásul a viszonylag békés idők miatt nem volt nagy állandó sereg, ami azután fontos álláslehetőségektől fosztotta meg az erre egyre inkább pályázó főnemességet.

A Tudorok tudatosan is akadályozták a nagy földbirtokkal bíró családok kialakulását. 1572-től kezdve I. Jakabig egyetlen hercegi címmel bíró család sem volt az országban, mivel akik e címet korábban viselték, kihaltak, és csak Jakab érezte szükségét, hogy Buckingham és Richmond megjutalmazására felújítsa a címet. 1620-ban egyetlen család létezett már csak a késő 15. század politikai életében jelentős szerepet játszó arisztokrata familiák közül. Mindez tudatos királyi akcióra vall.

A lojalitás fogalma is megváltozott. Az alárendelt pozícióban levő bérlő függése az egyre gyakoribb abszентizmus, a bérek emelkedése, továbbá a katonai szolgálat hiánya következtében egyre inkább elvesztette föl-feudális, „szolgáló” jellegét.

Az uralkodó 1570 és 1620 között nyert a főnemességgel szemben végeleg csatát. Ekkor szabdalódtak fel a hatalmas területű földbirtokok, ekkor cserzették

útjára a seregek nagyrészét, és ekkor csökken jelentősen a földesurak századok óta szokásos erőszakos cselekedeteinek száma (felkelések, párbajok, stb.) Az egyéni vállalkozások többé nem voltak elegendők az állam stabilitásának megdöntésére.

London és az udvar vonzása ugyancsak felélénkült a 16. és 17. század fordulóján. A főváros az üzleti ügyek központja lett, a jogi ügyintézés szinte csak itt zajlott. Ugyanakkor a szórakozás központja is London lett, és a kocsik fejlődése lehetővé tette a társasági szezon népszerűvé válását. Azok a főrendek, akik kényszerűen otthon maradtak birtokaikon, de mégsem szerettek volna kimaradni az udvari körök aktuális intrikáiból, külön levelező hálózatot építettek ki, amelyen keresztül tájékozódhattak az őket érdeklő eseményekről.

Ezzel párhuzamosan kialakult a nem kényszerből otthon maradt földbirtokosok ellenségessége a főváros „büntanyái” ellen. A puritán erkölcsű arisztokraták erős hivatástudattal láttak birtokaikon a feladatokhoz és elítélték az üresnek, értéktelennek tartott londoni zsidongást. Ugyancsak London iránti ellenérvként szerepelt a fővárosi lét költségessége, az utcák tömörsége és – már ekkor is – a levegőszennyezés, a környezet egészségtelensége. Az udvar, a főváros és a vidék ellentéte igen élesen megosztotta a főnemeseket – ahogy erre Stone ismételtén rámutat könyvében. 1632-ben a király, I. Károly is csatlakozott a londoni tartózkodást ellenzőkhöz és rendeletekkel próbálta meg távoltartani főnemeseit a léha életmódtól és visszatérlni őket birtokaikra (Star Chamber Suit, 1632).

Nemcsak a kaszinók, meg a bordélyházak és a klubok vonzották a főurakat a központ felé, hanem az udvar és az uralkodó jelenléte is. Az arisztokraták kétharmada eltöltött némi időt az uralkodó környezetében, már csak azért is, mert karrierje vagy jóléte szempontjából erre elengedhetetlenül szüksége volt. A királyi szolgáltatásnak módjai – a katonai terhek csökkenése után is – változatosak maradtak. Pl. az uralkodó (főleg Erzsébet tette ezt szívesen) gyakorta tett körutazást az országban, amelynek során hű – és jómódú – alattvalói semmilyen anyagi áldozattól nem riadtak vissza, mikor vendégül látták. Persze voltak, akik igyekeztek kibújni e megtisztelő királyi látogatás és annak egyre emelkedő költségei alól, pl. Lincoln grófja betegségre hivatkozva szinte megszökött palotájából a közelgő királyi látogatás hírére, és amikor távollétében Erzsébet mégis megkísérelt bejutni Chelsea-i házába, az örök és szolgálók – feltehetőleg a gróf utasítására – nem engedték be. A királynő azonban annyira feldühödött, hogy csakazértis ott ebédelt. A kíséretében lévő Sir Robert Cecil úgy érezte, csak egy hatalmas lakomával békítheti ki az uralkodót, s a számlát természetesen a vonakodó házigazdának kellett állnia.

Ezen kívül diplomataként is lehetett szolgálni a koronát, ez szintén veszteséges volt az esetek jelentős részében, de nemigen illett kibújni alóla.

A legcsábítóbb és legjövődelmézőbb feladat állami hivatal viselése volt. A főnemesek számára természetesen csak magas tisztségek feleltek meg (titkos tanács- tag, királyi udvartartás vezető posztjai, az Északi és az Ír Tanács elnöksége, stb.), összesen 30–40 olyan állás volt, amelyet egy főúr szegyenkezés nélkül betölthetett. A hadseregben lévő állások megcsappanásával és az arisztokrácia gyors számbeli növekedésével a hivatalszerezés esélyei egyre jobban csökkentek. Ugyancsak ezt a folyamatot erősítette a középnemesek és az egyre több királyi jóindulatot élvező skót nagybirtokosok előretörése is. Az Erzsébet-kori hivatal:főnemes arány 1:2-ről Károly uralkodására 1:3-ra romlott, és az 1558 és 1661 között élő 342. hivatalviselésre alkal-

mas főnemes közül csak 38 %-nak jutott állami hivatal. Az elosztás sem volt egyenletes, ami új ellentétet támasztott a főurak között: a királyi kegyben részesülők és az abból kizártak fordultak most egymás ellen.

A királyi juttatás másik módja – a hivatali kinevezés mellett – az ajándékozás volt. Ez legtöbbször földbirtokot jelentett, de előfordult, hogy értékes ékszert, sőt esetleg egy gazdag örökös nő kezét kapta meg a kiválasztott főúr. Az uralkodók ajándékozási kedve változó volt. Erzsébet uralkodásának második felére határozottan zsugorivá vált és kb. felére csökkentek adományai, amit azután Jakab trónralépése után gyorsan megváltoztatott, és röviden elajándékozott egy kb. a spanyol–angol háború költségeinek felével mérhető összeget. Az adományokat a főurak legtöbbször nem újabb befektetésekre, hanem a pompa fokozására költötték.

Persze nem mindenkinek volt szerencséje. Sokakat tönkretett a londoni tartózkodás, míg az udvarban eredmény nélkül igyekeztek olyan pártfogóra találni, aki jövedelmező álláshoz juttatja őket. A 342 peer kb. egy harmada (117 főúr) jutott nagyobb ajándékhoz, amelynek persze mérete sem volt egyforma. Kilencen kapták meg az összes adomány 45 %-át (közülük kettő a „szüz királynő” szeretője), 29-en kapták az egész 75 %-át és ebből 21-en kapták 1603 és 1628 között. Az összes megajándékozott egyharmada skót származású volt.

Mi tehát a főúri szolgálatok, ill. királyi adományok mérege? Mindenekelőtt észrevehető, hogy a főnemeseket egyre erősebb szálak tartják függésben a koronától. A kialakuló patrónusrendszer, a korrupció teljes beépülése a hivatali szervezetbe az ügyintézés jelentős pénzügyi terheit (pl. a hivatalnokok megfizetését) levette az uralkodó válláról és áttette a főnemeseikéire. A rosszul fizetett, de kötelező királyi szolgálatokkal határt tudott szabni a túlságosan nagyra törő birtokoknak, az adományokkal magához hű apparátust tudott kiépíteni maga körül. A főurak vetélkedtek a királyi kegyért. Sir John Harrington pl., miután Erzsébet nem méltányolta kellően erőfeszítéseit, egy lámpást küldött ajándékba Jakabnak, aki akkor még csak skót király, de már az angol trón várományosa volt, melyre egy bibliai idézet volt pingálva: „Oh Uram, emlékezz majd rám, amikor országodba térsz.” Ez talán még a hitbuzgó Jakabnak is egy kicsit sok volt. Ugyanakkor a korrupció bonyolult láncolata lehetetlenné tette a gyors pénzügyi reformok bevezetését, a főurak közül sok anyagi gondokkal küszködött, és az arisztokrácia tekintélye, erkölcsi hatalma hanyatlóban volt.

4. Életmód

A mű utolsó része az arisztokrácia életmódjában bekövetkezett változásokról szól.

A gazdasági hanyatlás egyik fő okaként említettük a férfi örökös hiányát, a családok kihalását. Ennek többféle oka is volt: az egészségtelen táplálkozás (a sok hús, de kevés friss zöldség fogyasztása), a túlságosan bő étkezések, levegő és mozgáshiány, a lányok és asszonyok szűk fűzői, a fertőzések miatt igen magas volt a felnőttek halandósága. A házasságoknak alig fele tartott ki a nők termékenységi periódusa végéig, egyharmaduk kevesebb mint 15 évig állt fenn, 19 %-uk gyermektelen volt, 25 %-ban pedig nem volt férfi örökös. Pedig a fogamzás az arisztokrácia körében gyakoribb volt, mint az alsóbb osztályoknál, a szoptatós dadák alkalmazása

miatt. Igaz viszont, hogy a dadáknál a nem igazán steril körülmények fokozták a csecsemőhalandóság arányát. Így a nemesi csecsemők kétharmada maradt életben, az átlagos gyermeklétszám 5 volt, de a családok egyharmadában több mint 6 gyermek nevelkedett.

A *család* egyáltalában nem az a stabil alapegység volt, aminek gyakran gondolják. A gyakori halálesetek után az újraházasodás igen népszerű dolog volt (az összes házasságkötés 28 %-a volt másodszeri), amely így új családot teremtett. A vagyonos osztályok családmodellje nem hasonlított a mai kis egységre, inkább egy nagy nyüzsgő közösségre, ahol a férjen, feleségen és gyerekeken kívül mindig volt állandó vendégsereg, szolgák, hivatalnokok serege, sőt legtöbbször a legidősebb fiú és felesége is együtt lakott a szülőkkel, legalábbis házasságuk elején. Az özvegynek rendszerint külön ház állott rendelkezésére a birtokon. A rokonok állandó jelenlétére nincs megfelelő bizonyíték, legfeljebb néhány esetben. A család tehát nagy volt, kevés egyedülletet kínált, – legalábbis Stone szerint – a családi élet sokszor unalmas, üres, véletlenszerűen összezárt emberek szeretetnélküli létezése volt egymás mellett.

Az *apa* szerepe még a 17. században is igen fontos volt, a szülői tekintély megfellebbezhetetlennek tűnt, még a „gyermek” előrehaladott életkora sem változtatott ezen. 1666-ban az akkor már 63 esztendőes Sir Dudley North-ról, Lord North legidősebb fiáról és örököséről azt írták, hogy ő „sosem teszi fel a kalapját, vagy sosem ülne le atyja jelenlétében, hacsak az arra fel nem szólítja.” Atyuk látogatásakor felnőtt, többgyermekes főúri családanyák álltak órákat a szekrény mellett, míg anyjuk megkönyörült rajtuk és küldetett egy párnát, amire letérdelhetek.

Az *anya* gyermeknevelő szerepe igen kevésbé volt jelentős. Nem véletlen, hogy Júlia, Shakespeare híres tragédiájában, oly gyengéd szeretettel viseltetik a dadája iránt, de anyjával hűvös, kimért a viszonya. Nem ismerték fel a szoptatás pszichológiai és egészségügyi jótékony hatását, így a csecsemőket kiadták: szoptatós dadáknak és feléjük sem néztek hónapokig. Csak a 17. század elején indul meg valamilyen tendencia és propaganda, amely a szoptatásra biztatja a külsejükre kényes, főúri anyákat. A *gyermek* tehát addig alig volt otthon. Először a dada gondozza, majd amikor már valamelyest felszperedett, valamelyik főúri házhoz küldték szolgálni, ill. a 17. század tájékától kezdve bennlakó iskolákba. Csak a lányok és a legidősebb fiú maradt otthon 14 éves koráig. A 16. század közepén még különben sem fordul sok figyelem a gyerekek felé; a korán elhalt gyermekekről hamar elfelejtkeztek, fel sem jegyezték őket a családfákra. A 17. század hoz e téren változást, több más dolog átalakulásával együtt.

A *házasságkötést* a szülők szervezték. A fiatalok alig-alig találkozhattak egymással a házassági ceremónia előtt, legfeljebb egy-egy 10 perces beszélgetést engedélyeztek, azt is csak kíséző jelenlétében. A szerelmet, a szenvedélyt különben is különös betegségként kezelték. Bacon szerint a szerelem „sok butaság okozója”, egy másik főúr pedig úgy nyilatkozott: „Minden szenvedéllyel több baj jár, mint boldogság, így azok a legboldogabbak, akik a legkevésbé szenvedélyesek”.

A *lányok* teljesen függő viszonyban éltek. Időnként atyjuk végrendelete határozta meg, kihez kell férjhez menniök, de egyébként is szülők döntöttek helyettük. A szabadság reménye csak nagy ritkán csillant fel előttük, pl. a szülők nézeteltérése

esetén. Az emancipáció első jelei éppen a tárgyat 80 év során észlelhetők először: a lányok lassan kivívják legalább a vétőjogot jövődöbeljük kiválasztásában.

A legidősebb fiúk sem válogathattak kedvükre a feleségjelöltek között. Mivel a család rendszerint komoly anyagi előnyöket várt a házasságtól, és a jövődöbeli származása sem volt utolsó szempont, rendszerint a család fő választotta ki az ideálisnak tartott leányzót fia számára. A fiú meg jobban tette, ha belenyugodott az anyai döntésbe, mert az évjáradéka és a leendő esetleges özvegyi járadék meghatározása is az atyjától függött. Az előbbin kívül semmiféle jövedelme nem volt, az utóbbi nélkül pedig a házasságkötés volt lehetetlen. A fiatalabb fiúk voltak azok, akik számára a legnagyobb lehetőség nyílt szívük szerint feleséget választani. Mivel nem örököltek nagy birtokot, így rendszerint szakmát tanultak és viszonylag idősebb korban lettek anyagilag eléggé függetlenek a házassághoz: ekkor viszont már rendszerint nem szólt bele a család a választásba.

A feudális jog a *kiskorú főnemes-örökösök* neveltetését a király kezébe adta. A király ezért állította fel a Court of Wards intézményét, amely az árva kiskorú örökösöket megfelelő összeg ellenében elhelyezte neveltetésre egy-egy főúrhoz. Nem volt ez ritka eset, hiszen minden harmadik főnemes 21 éves kora alatt örökölte a címet, de annál visszaszátóbb visszaélések történtek a fiatal főrendek adás-vétele közben. A „vásárló” célja legtöbbször az volt, hogy idejében megfelelő férjet szerezzen lányának, de időnként pusztán a családi vagyon növelését célozta a gyámkodás, mivel erre az időre a gyám rendelkezett a kiskorú örökös birtokainak egy részével. Sok-sok családi tragédia forrása volt ez az intézmény. A letragikusabb történet talán Walter Calverley-é, aki egy jelentős Yorkshire-i birtok örököse volt, amikor gyámja arra kényszerítette, hogy – elhagyva szerelmét – az ő leányát vegye feleségül. Walter visszavonult vidékre, ahol szerencsejátékkal és irással töltötte idejét. Néhány év múlva dühöngő részegségében legyilkolta két gyermekét és leszúrta a feleségét.

A szülők hatalmát a gyermekek felett senki sem kérdőjelezhette meg, az egyéni szabadságnak nem volt jelentősége. Ennek a rabszolga-állapothoz hasonlítható szokásnak a működését jól példázza Lord Rich végrendelete, amelyben törvénytelen fiáról, Richardról a következőképpen gondoskodik: „Vegyenek neki egy kiskorú gyámleányt úgy 200 font értékben ... és házasítsák össze vele.” Ha Richard nem akarná elvenni a lányt, a végakarát végrehajtót bízta meg azzal, hogy „eladják a lányt a lehető legnagyobb haszonnal.” Az, hogy a gyámleányt megkérdézzék, fel sem merült.

A gyámügy intézménye nem az egyetlen módja volt annak, hogy a király beleszóljon a főurak családi életébe. Az uralkodónak mindig előjoga volt megakadályozni a főrendűek házasságát, amely jogot pl. I. Erzsébet szívesen gyakorolta is. Egyrészt a féltékenysége is vezérelte, amikor udvarhölgyeit, akik férjhez mentek, kegyetlenül megbüntette, másrészt pedig arra ügyelt, hogy ne alakuljanak ki családi érdekcsoportok az udvarában. A fiataloknak tehát ekkor – bár az udvarnál legalább a család figyelő szeme elől menekültek – mégsem volt igazán szabad választási lehetőségük. Jakab kevésbé avatkozott bele a házasságkötésekbe, és, homoszexuális lévén, az udvarhölgyek szívügyei sem foglalkoztatták. Annál inkább foglalkozott a házasságok előmozdításával, amely remek királyi ajándéknak számított – ha az uralkodó már kifogyott az egyéb jutalmakból. A kiszemelt gazdag örökös nő vagy özvegyasz-

szony rendszerint egy levelet kapott Sir Robert Cecil-től, amely a király nevében ajánlott neki egy völegényt, és biztosította, hogy bár „nem akarjuk hatalmunkat használni, de tisztelete jeléül fogjuk venni beleegyezését ...” – és a parti létrejött. A király másik beavatkozási szokása a skót–angol házasságok elősegítése volt, amivel a két nép keveredését kívánta elősegíteni.

Stone professzor szerint nagyjából a 17. század közepére azonban egy ellentétes tendencia kezd érvényesülni a házasságokról alkotott elképzelésekben. Az egyén előtérbe kerül, és a katolikus szüz-kultusz ellenhatásaként a protestáns elképzelés a szerelem és a házasság magasabbrendűségét hirdette. A puritánok egyre hevesebb támadásokat indítottak a laza erkölcsök ellen, így a férfiak számára egyre kínosabb és nehezebb lett szeretők tartása, ezért igyekeztek hitvesükben megtalálni az igazi szerelmet és a társat. Egyre több olyan atyai intelem születik, mely a legidősebb fiút is arra ösztönzi, hogy „házasságodban ne jóságát, inkább jóságát nézd!”

Éppen ez az a forrás – az írásos atyai intelmek – amelyekből a legjobban kiviláglanak a házasság funkciói: a feleség társ lesz. „A szerelem hamar kihül, ha a szükség kopogtat az ajtón” – tartotta a korabeli közmondás, és számadatok is bizonyítják, hogy az „érdekházasság” – némiképp ellentétben az előbb kifejtett elmélettel, annak bizonyára csak az elképzelésekre igaz módon – a gyakorlatban nagyon is virágzott: míg 1603 előtt a férfi örökösök 20 %-a vett feleségül női örököst, ez a századfordulóra már 34 %-ra emelkedett.

De a házastárs kiválasztását más tényezők is befolyásolták, pl. a földrajzi elhelyezkedés. Gyakori volt a 17. századig a helyi, viszonylag szűk körben kötött házasság, és feltűnő, hogy a kontinensen honos szokásoktól eltérően, nagyon kevés a külföldikkel kötött házasság.

A társadalmi helyzet is határt szab a feleség, ill. férj keresésének, a főnemesség 50 %-a saját társadalmi rétegében házasodik. Ezen kívül számításba jöttek gazdag ügyvédek, kereskedők ill. lányaik – bár ezt erősen mésalliance-nak tartották annak ellenére, hogy igen jövedelmező frigyek voltak. Igazán kapósak a londoni kereskedők gazdag özvegyei voltak, különösen a másodsorra házasodók számára, mert ők szabadabban rendelkeztek elhalálozott férjük anyagi erőforrásaival.

Mint már említettük, az újránházasodás igen gyakori jelenség volt. Ekkor már az esélye is több annak, hogy személyes tulajdonságaikért választják egymást a házassulók, de a többi szempont is igen nyomós volt: a férfi utód, a társ, a pénzügyi, sőt egészségügyi megfontolások is (a kor orvosai határozottan egészségtelennek tartották a szexuális élet hosszú hiányát). Második házasságukat a főurak 40 %-ban ugyancsak özvegyekkel kötötték, akik hamar megérezték, hogy a 17. század a férfiak világa, egyedülálló nő nehezen boldogul.

Mik voltak az „*anyagi megfontolások*”, minnek a birtokbavételre jogosította fel a férjet a házassági szerződés (az ifjú menyecskén kívül)?

A két atya kötötte megegyezés rögzítette a két család kötelezettségeit. A menyasszony atyjára hárult elsősorban a hozomány készpénzben, a lány kelengyéje, ékszerei és a lagzi költségei, amely szintén nem volt elhanyagolható összeg, tekintve, hogy olykor napokig is eltartott a mulatozás. A völegény családja biztosította az özvegyi járadékot, a férj „zsebpénzét”, amiből atyja haláláig élt, némi összeget a feleség saját használatára (ez egy későbbi fejlemény, amely már a nők szabadabb léte felé mutat), és rendszerint befogadta az ifjú házasságokat néhány évre, hogy a

kezdeti nehézségeken túljussanak. A legfontosabb mindezek közül a *hozomány* és az ún. *özvegy-tartás* volt. Érdekes megfigyelni a két összeg arányának eltolódását a 17. század közepére. A hozomány összegében nem elsősorban az atyai szeretet mértéke nyilvánult meg, bár nyilván ez is közrejátszott. Mégis fontosabb a leendő férj társadalmi helyzete, a lánytestvérek száma, a család anyagi helyzete és a lány jó tulajdonságai (amely utóbbiak fordított arányban álltak a hozomány összegével). Minél csinosabb, ügyesebb és előkelőbb származású volt a leányzó, annál több volt az esély, hogy alacsonyabb hozomány is elég ahhoz, hogy elkeljen. Ha viszont csúnyácska, vagy beteges kislány volt, akkor róla gondoskodni akaró atya csak arra építhetett, hogy a hozomány nagysága megszépíti majd kéri előtt. Az „özvegy-tartás” (jointure) összege változott. Eleinte az özvegy automatikusan számíthatott férje jövedelmének egyharmadára. De – mivel a háborúk, párbajok miatt a férfiak átlagosan jóval előbb elhunytak feleségüknél – ez komoly anyagi válságba sodort családokat, így lassan áttértek a még a házasságkötésnél lekötött összeg felajánlására. A nőknek juttatott összegek aránya a következőképpen változott: a hozomány ugrásszerűen megnövekedett az özvegy-tartáshoz képest, éppen a tárgyalt 80 év során. A 16. század közepén a hozomány–özvegytartás arány 5:1, a 18. század legelején, már 10:1. Mi lehet ennek az oka? Egyrészt a lányok száma meghaladta a fiúkéét, a szülők viszont gondoskodni kívántak lányaikról és erre – mióta a kolostorokat bezárták – a házasság volt az egyetlen mód. Azután meg a gazdag kereskedők egyre több pénzt „kínálhattak lányaikért”, ami komoly konkurrenciát jelentett az előkelőbb, de rendszerint szegényebb főúri kisasszonyoknak. Ugyancsak lehetséges ok, hogy a kamatok csökkenése (1624 és 1651 között 10 %-ról 6 %-ra) könnyebbé, olcsóbbá tette a készpénz kölcsönzését, ami lehetővé tette a készpénzben fizetett hozomány összegének emelkedését, de mivel a föld ára nem emelkedett, az abban kiadott „özvegy-tartás” stagnált. Nőtt a várható élettartam is, ami fontosabbá tette a házasság kezdetekor kapott összeget.

A *menyegző* előtt a házasulandók alig találkoztak. Bár jogilag lányoknál 12, fiúknál 14 év volt a házasságkötés alsó korhatára, sokakat adtak férjhez ill. nőstettek meg ennél jóval korábban. Az átlag a 17. század során a 10-es évek közepétől a 20-as évek felé tolódik el. A 16. század végén a fiúknak 21 %-a nősült 17 év alatt, a 17. század közepén már csak 12 %-uk, 25 éves korukra a kora 16. században már 78 %-uk megnősült, a 17. században 76 %-uk. Feltehetően a menyasszonyok életkora is nőtt. Egyes családok ugyanabban az életkorban házasodtak generációkon át. Az agglegényesség meglehetősen ritka, szokatlan jelenség volt. A korai házasságok oka lehetett pénzügyi, politikai szövetség, a család társadalmi emelkedésének biztosítása. Az azonban közismert volt, hogy a házaselet korai (10–12 éves korban) kezdése egészségtelen, a korai szülés veszélyes. Csakhogy a házaselet megkezdése előtt a házasság könnyedén megemmisíthető, és így nem teljesen biztosítottak a velejáró előnyök. A két szempontot próbálták összeegyeztetni azzal, hogy a nászétaszaka után (sőt időnként még az előtt is) a fiatal férj tanulmányútra ment a kontinensre és a gyermekházaspár felnőtként látta viszont egymást. A válás – bár a protestáns egyház megszüntette a házasság szentségét – nehézkes volt. Az „a mensa et thoro” válás volt az egyik módja a feleségtől való megszabadulásnak, amely, bár a házaspárt szétválasztotta, újra nősülésre nem adott engedélyt. A különválás ehhez

hasonló, igen népszerű gyakorlat volt. 1595 és 1620 között a főrendek egyharmada élt külön a feleségétől. Később ez a szám a szülői befolyás gyengülése miatt csökkent.

1530-ban az akkor 9 éves Ralf Rishton of Ponthalgh-ot hozzáadták a 10 éves Helen Tauneley-hez. Csak 3 év múlva kezdtek el együtt élni, de Helen nemsokára megőrült. Ekkor Ralf elcsábította Emily Parkert és hosszas huza-vona után semmissé nyilvánította házasságát Helen-nel, majd feleségül vette Emilyt. Újabb 8 év múlva azonban visszavonták a semmissételt, ekkor Ralf otthagya Emilyt és elcsábított egy másik hölgyet, Anne Stanley-t. Amikor Anne három hónapos terhes lett, szülei gyorsan férjhezadták valaki máshoz, de a gyermek megszületése után ezt a házasságot is semmissé tették. Anne szerencséjére ekkor elhunyt az örült Helen, és Ralf feleségül vehette gyermeke anyját. Mindez és a különválásokat övező egyéb botrányok jellegzetesek voltak erre a gyakorlatban szinte poligám társadalomra. 1610 előtt természetes dolog volt szeretőt tartani, az udvar erkölcsi fertője gyakori témája volt a felháborodott vidéki puritán arisztokraták beszélgetéseinek, az udvari főrendek híre igen rossz volt.

Folyamatában figyelve a történeteket azt vesszük észre, hogy a házassági szokások változása elől az arisztokrácia sem tud elzárkózni. A család fontosságának növekedésével csökken a háztartások mérete, kisebb, meghitt szobákat építenek a kastélyokban a nagy termek helyett, a család tagjainak szigorú egymás fölé rendelt láncza megbomlik, az atyai tekintély hanyatlak. A gyerekek egyre fontosabbak lesznek a gyámság előbb vázolt intézményét eltörlők, egyre kevesebb a szülők által létrehozott házasság. Riesmann idézte Stone professzor, aki ezeket a változásokat a korábban tradíció irányította társadalom belső irányítottságúvá válásával magyarázza.

Az iskolázottságban is több jelentős változás választja el a 17. század végét és a 16. század közepét. Ekkor jelentkezik először egyfajta arisztokrata tudásszomj, amely megtölti főrendi hallgatokkal az egyetemeket, magániskolákban koncentrálja a leendő elit férfi tagjait. Az itáliai humanizmus lehet az egyik hajtóerő, a másik pedig a hazai középnemesség kihívása: az egyre fogyó magas államhivatalokra sok jólképzett, művelt középnemes aspirált, és hozzáértésük, lojalitásuk miatt komoly konkurenciát jelentettek a csak magas származással büszkélkedhető főuraknak.

Az oktatás meglehetősen könyvszagú volt, jórészt a klasszikus nyelvek szabályainak magolásából állt. Sir Henry Slinsby például alig 4 éves fiacskáját már a latin nyelv elemeire taníttatta. Később aztán módosul az oktatás és gyakorlatibb jellegű tárgyakat is oktatnak. A főrendű ifjú tanulmányainak első állomása vagy a divatos magániskola („public school”) volt, vagy pedig magántanárok, akik otthonában tanították. A következő lépés az egyetem – Oxford vagy Cambridge – ill. a jogi iskolák (Inns of Court). A felsőbb iskolák a tanulmányokon kívül a közösségi szellem kialakítására, bizonyos fokú társadalmi keveredésre is alkalmasak voltak. Bár az oktatás igen költséges volt, a családok egyszerre több testvért küldtek az egyetemre, bár életkoruk 12–18 év között változott. A tananyag a hasznosságot célozta, így gyakran angolul folyt.

Az egyetem után következett a tanulmányút a kontinensen. A végcél rendszerint Itália volt, amely mint a klasszikus tudományok szülőföldje vonzotta a külföldiket. Később aztán Itália mint a bűnök világa és a pápa birodalma szerepelt, ezért lassan eltűnt az útvonalakból. Franciaország helyettesítette.

Az irodalom és a művészetek terén is komoly hatása érződött a szellemi élet

fellendülésének. A főurak főleg a művelzők és a mecénás szerepét töltötték be. Cserébe a versek és színművek ajánlásai hirdették nagyságukat ebben a hízélgéstől oly kevéssé elpiruló világban. Edmund Spenser pl. híres művét, a Tündérr királynőt (Faerie Queene) nemcsak Erzsébetnek ajánlotta, de rajta kívül még 16 más befolyásos embernek, és az összes udvarhölgynek is.

Az építészet csak a 17. század közepétől kezdett népszerűvé válni, ugyanúgy a festészet is. Ekkor lettek a képek, szobrok is a főurak gyűjtőszendvényének tárgyai, ekkortól díszítik a nagy elődök, vagy a növekvő hős-kultusz népszerűsítette római császárok portréi a kastélyok falait. A festészet másik fontos és főleg hasznos funkciója az volt, hogy betöltötte az újságfényképek szerepét: ezek segítségével ismerkedtek meg nagy államférfiak külföldi kollégáik külsejével, a főurak az országok irányítóinak képmásával.

A tudományok terén az angol főrendek gyakran foglalkoztak különböző féltudományos kísérletezésekkel, különleges állatok, növények gyűjtésével, a diletánsok tiltakozásával kutatták a titokzatos vegyületek összetevőit, vagy az aranykészítés titkait.

A műveltség fejlődése tovább távolította el egymástól a lemaradó alsóbb középnemesi réteget és az oktatás összes lehetőségét felhasználni tudó felsőbb réteget. Mélyítette a szakadékot a vidék és a város között, és egyre több jólképzett államférfit termelt ki – a szükségesnél is többet. Stone a tudásszomj előretörésében látja az arisztokrácia fennmaradásának egyik okát, amely szerinte lehetővé tette, hogy a főrendek ne maradjanak le, lépést tudjanak tartani a feltörekvő középosztályokkal. Ugyanakkor egyetért Thomas Hobbes-szal is, aki már idejekorán úgy látta, hogy „a lázadások gyökere az egyetemeken keresendő”. És amikor New Castle márkija az iskolák számának csökkentését javasolta – a monarchia stabilitásának fenntartása szempontjából – látszólag igaza is volt.

5. Összegzés

Konklúzióként tekintsük át az 1560–1640 közötti 80 év változásait. *Társadalmi téren* az arisztokrácia tekintélyének csökkenésével, a hierarchia stabilitásának megbomlásával kell számolnunk. Az arisztokraták számának növekedése és a korszak második felétől kezdve a címek inflálódása bizalmi válságot idéz elő. Ezt fokozza a vidék és a város erkölcsi rendszerében beálló szakadás is.

Gazdasági téren: az arisztokrácia komoly anyagi gondokkal küzd, földbirtok-állománya jelentősen csökken, s bár igyekeznek kiutat találni az ipari termelésben való részvétellel, ez nem jelent valódi megoldást, helyzetük a társadalom más csoportjaihoz képest romlik.

Politikailag a király hatalmának növekedése és a központi bürokrácia terjeszkedése meglazítja a földesurak és bérlők félfüudális kapcsolatát. A katonai szolgálat szükségtelenné válik, ez lehetővé teszi a főrendek háttérbe szorítását a politikában. A patrónus-rendszer, a korrupciós láncolat kiépítése ugyancsak szabályozza a földesurak más utakon – az államszervezet hivatalnoki tisztségében – történő beleszólását a kormányzásba. Az *életmód* megváltozása főleg a család, a gyerekek fontosságának növekedése irányában hatott, az oktatás, a művelődés fellendülése

újakat emelt fel, a puritanizmus új eszméket, új erkölcsi rendszereket, törekvéseket adott.

Mindezek a tényezők megváltoztatják az arisztokráciának a társadalomban betöltött szerepét, ezt azonban az „érdekeltek” nehezen fogadják el. A felvetett kérdésekre a 382, címmel rendelkező főnemes más-más válaszokat talál, megbomlik az addigi viszonylagos egység, és így a forradalom küszöbén a főrendek képtelenek egységesen fellépni a társadalom más csoportjaival szemben.

A forradalom évtizedének viharos gyorsasággal pergő eseményeit az arisztokrácia esetében is az előző száz év fejlődése készítette elő.